

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๒

จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

พระเจ้ายรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงราชานุภาพ

ทรงเรียบเรียงทูลเกล้าฯ ถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ แห่งราชวงศ์จักรี

ครบสี่คัมภार

ณวันที่ ๓๐ กันยายน พ. ศ. ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

๑๕๑.๖
ป. ๑๗๑

ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๕๒

จดหมายเหตุเมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

พระเจ้ายรมวงศเดโช กรมพระกำแพงราชานุภาพ

ทรงเรียบเรียงทูลเกล้าฯ ถวาย

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พิมพ์พระราชทานในงานพระศพ
สมเด็จพระเจ้าพี่ยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลลิตยเดชม กรมขุนสงขลานครินทร์
ครยสปีตมวาร

ณวันที่ ๓๐ กันยายน พ. ศ. ๒๔๗๒

โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

๕๕๑๓๔

มีกรรมสิทธิ์ตามพระราชบัญญัติ

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลodayเดช กรมขุนสงขลานครินทร์
เมื่อยังทรงพระเยาว์ ถ่ายเมื่อปีระกา พ.ศ. ๒๔๔๐ พระชันษา ๕

สารบัญ

เสด็จไปทอดพระเนตรสุริยอุปราสาทที่ตำบลหว้ากอ	หน้า ๑
เสด็จกลับกรุงเทพ ฯ	” ๒
ทรงพระประชวรไข้	” ๒
สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณิตประสาธน์ทรงประชวรพระยอด	” ๓
ตั้งกองล้อมวงสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณิตประสาธน์	” ๕
ทรงมอบหมายการรักษาแผ่นดินแก่พระราชวงศ์และขุนนางผู้ใหญ่	” ๖
พระราชทานประจำทองแก่สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณิตประสาธน์	” ๖
พระราชกระแสเรื่องสืบราชสมบัติ	” ๗
รับสั่งจะให้สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณิตประสาธน์เข้าเฝ้า	” ๑๐
ทรงฝากฝังสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพิณิตประสาธน์แก่พระยา สุรวงศ์ ฯ	” ๑๑.
ทรงอัญเชิญพระราชวงศ์และข้าราชการ	” ๑๓
พระราชดำรัสเรื่องราชการแผ่นดิน	” ๑๔
ทรงพระราชนิพนธ์คำขมาตั้งรัชทายาท	” ๑๕
คำแปลคำขมาตั้ง	” ๑๗
เสด็จสวรรคต	” ๑๘
พระราชวงศ์และข้าราชการที่มาประชุมเมื่อเสด็จสวรรคต	” ๑๘
อุปโลกถวายราชสมบัติพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่	” ๒๒

ขปโลกผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน	หน้า ๒๔
ขปโลกพระมหากษัตริย์	” ๒๕
คำปรึกษาถวายราชสมบัติ	” ๒๗
ด้อยวงกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ	” ๒๘
ตรงพระบรมศพ	” ๓๐
ประดิษฐานพระบรมศพ	” ๓๓

สถาบันวิทยบริการ
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พระรูปสมเด็จพระเจ้าพ้ามืดตลอดยศ กรมขุนสงขลานครินทร์
ทรงเครื่องวันทรงฟังสวดโสกันต์ ถ่ายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖

พระชนษา ๑๓

จดหมายเหตุ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคต

แต่ก่อนแต่ไรมาไม่ปรากฏว่าได้เคยเห็นสุริยุปราคาถึงหมดดวงที่ไหน
ประเทศสยามนี้ จนถึงกล่าวในตำราโหราศาสตร์บางฉบับ ซึ่งแต่งไว้แต่
โบราณว่า มีหมดดวงแต่จันทร์อุปราคา แต่สุริยุปราคานั้นหาที่ที่จะถึง
หมดดวงไม่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงตั้งข้าราชการ
โหราศาสตร์ ทั้งตามตำราไทยและตำราฝรั่งจนชำนาญ ทรงคำนวณทราบว่าจะ
ในปีมะโรงสัมฤทธิศก พ.ศ. ๒๔๓๓ จะเห็นสุริยุปราคาหมดดวงใน
ประเทศสยามนี้ เมื่อวันอังคาร ขึ้นค่ำ ๓ เดือน ๓๐ และทางโคจรของ
ดวงอาทิตย์ จะให้เห็นสุริยุปราคาหมดดวงได้ ที่ตำบลหว้ากอแขวงจังหวัด
ประจวบคีรีขันธ์ อยู่ใต้ฝั่งแม่น้ำที่ตงสถานีอากาศยานเดียนไม่ห่างนัก
มีพระราชดำรัสแต่งตั้งแก่พวกไพร่ไทยในสมัยนั้น ก็มีใครมีใครเห็นพ้องด้วย
เพราะผิดกับที่กล่าวไว้ในตำรา สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมพระยาบำราบปรปักษ์
ตรัสได้เมื่อภายหลัง ว่าแม้พระองค์ท่านเองก็ไม่ทรงเชื่อ แต่หากทรง
พระราชอัชฌาศัยก็รับจะตามเสด็จไปด้วย จึงโปรดฯ ให้ตั้งพลับพลา
สถานที่สำหรับทอดพระเนตรสุริยุปราคาที่ตำบลหว้ากอขึ้น แล้วเสด็จ
ทรงเรือพระที่นั่งอัครราชวรเดชออกจากกรุงเทพฯ เมื่อวันที่ศุกร์เดือน ๘

พระอาการว่าประชวรครั้งนี้เห็นจะเป็นที่สุดพระชนมายุถึงชรา ได้มีรับสั่ง
 แก่สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีแห่งกรุงศรีอยุธยา เจ้าฟ้าจุฬาภรณ กกรมขุนพิณด
 ประชานาถให้ทรงทราบ (๑) มีพระราชดำรัสสั่งพระราชประสงค์และพระราชทาน
 พระบรมราโชวาทแก่สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีแห่งกรุงศรีอยุธยา เจ้าฟ้า กกรมขุนพิณด
 ประชานาถแล้ว จึงมีรับสั่งแก่พระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ
 อธิบถกรมหม่อมว่าพระอาการประชวรครั้งนี้มากอยู่ให้ประชุมแพทย์ปรึกษา
 กันตั้งพระโอสถ และมีรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้า กกรมขุน
 นำรามาปรึกษ กับพระเจ้าน้องยาเธอ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ได้ตั้งเข้า
 ไปอยู่ประจำกำกับหม่อมที่ในพระบรมมหาราชวัง .

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรเสด็จ
 ออกไม่ได้ สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีแห่งกรุงศรีอยุธยา เจ้าฟ้า กกรมขุนพิณดประชานาถ
 ก็เสด็จเข้าไปพยาบาลอยู่ข้างที่ ทรงพยาบาลสมเด็จพระบรมชนกนาถอยู่
 ได้วัน ๓ จึงมีพระอาการไขไม่ทรงสบาย แต่ถึงเวลาเที่ยงก็เสด็จ
 เข้าไปเฝ้าพยาบาลอยู่ข้างที่ตามเคย ต่อถึงวันที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระ
 จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวยกพระหัตถ์พระพิภพตรัสแก่สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณีแห่งกรุงศรีอยุธยา
 รัชชนิพนธ์ประวัติทรงทราบว่าประชวรไขด้วย จึงตรัสสั่งให้เสด็จกลับไปพัก
 รักษาพระองค์ที่พระตำหนักสวนกุหลาบ ศึกษให้ทรงเป็นกังวลถึงการที่จะ
 เข้าไปเฝ้ารักษาพยาบาลเลย ให้เวงรักษาพระองค์ให้หาย สมเด็จพระ
 เจ้าสุทนต์มณีแห่งกรุงศรีอยุธยา ก็เสด็จกลับออกมาถึงพระตำหนัก พระโรคไขไม่กำเริบ
 มากจน ประชวรไขอยู่หลายวัน พยพระอาการไขก็ค่อยคลาย ก็เกิด

(๑) ข้อนี้เขียนตามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีรับสั่ง

พระยอกมพิษชนที่พระสอ   พระธาการกดับชุกตงไปอีกจนถึงประชวร
 เพียบหนักอยู่เป็นหลายเวลา   พระธาการจึงค่อยคลายชน   แต่พระ
 ก่าตั้งยังอ่อนเพี้ยมมากนัก   จึงต้องปกบตมิให้ทรงทราบพระธาการของ
 สุ่มเด็จพระบรมชนกนาถคตอกมา   จนพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวสวรรคต.

ตั้งแต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรพระ
 ธาการชุกตงโดยดำดิม^(๑)   ครั้นถึงวันจันทร์ เดือน ๓๐ แรม ๓๓ ค่ำ เป็น

(๑) จดหมายเหตุเรื่องพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประชวรมีอยู่
 ๒ ฉบับ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ข้าหลวงเดิม เวลานั้นเป็นพระยา
 บรมมรรตราชพิทักษ์ จางวางมหาดเล็ก อยู่ในผู้หนึ่งซึ่งได้อุ้เฝ้ารักษาพยาบาลข้างที่ แต่ง
 ไว้ฉบับ ๑ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ แต่งไว้ ใน ตอนท้ายพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ อีก
 ฉบับ ๑ ความที่เจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวนั้นเข้าใจว่า ท่านคงตามมาจากเจ้าพระยา
 มหินทรฯ ด้วยตัวท่านเองเป็นเวลาอยู่นอกราชการ ไม่ได้เข้าวัง จดหมายเหตุทั้ง ๒ ฉบับ
 ที่กล่าวมานี้ความข้อสำคัญกล่าตเคล่อนกันอยู่บางแห่ง แต่อ้างถึงพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
 หลวงสมรรัตนศรีเชษฐ เวลานั้นปรากฏพระนามว่า พระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสภณวดี
 เป็นผู้อยู่ประจำรักษาพยาบาลข้างที่เป็นนิจพระองค์ ๑ ว่าเป็นผู้ใช้ฎุกระแสรับสั่งออกมา
 ข้างหน้าในเวลาเมื่อทรงประชวรนั้นเนื่องๆ เวลาข้าพเจ้าแต่งหนังสือพระราชพงศาวดาร
 ฉบับนี้ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ถึงพิราลัย เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงก็ถึงอสัญกรรมไปเสีย
 แล้ว จะตามข้อสงสัยในจดหมายเหตุต่อท่านทั้ง ๒ นั้นไม่ได้ ข้าพเจ้าจึงกราบทูลถามกรม
 หลวงสมรรัตนฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๘ ในปีที่เริ่มแต่งหนังสือนี้ ได้ความตามที่กรมหลวง
 สมรรัตนฯ ตรัสเล่า ข้าพเจ้าเห็นแม่นยำได้ความชัดเจนสั้นสงสับ สมควรจะจดไว้ให้ปรากฏ
 ข้าพเจ้าจึงได้กล่าวเนื้อความในหนังสือนี้ ตามที่ได้ทราบจากกรมหลวงสมรรัตนฯ เว้นไว้
 แต่แห่งใดที่ท่านไม่ทรงทราบ ข้าพเจ้าจึงกล่าวตามจดหมายเหตุของเจ้าพระยามหินทรศักดิ์
 ธำรง

วันพระราชพิธีที่วัดป่าปานกาล เสด็จออกไม่ได้ ข้าราชการประชุมปรึกษา
 พระพิพัฒน์ วัดยาที่วัดพระศรีรัตนคำวดีตาม (๑) แล้วจึงพร้อมกันมาถวาย
 บังคมที่ในท้องพระโรงพระอภิเนาวนิเวศ (๒) และในที่นี้พระราชวงศ์านุวงศ์
 ประชุมปรึกษากันตามประเพณีที่ไม่เสด็จออกวัด ฯ ในเวลาที่พระราชวงศ์
 อนุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยประชุมพร้อมกันที่พระที่นั่งอนันตสมาคม
 นี้ (๓) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ที่ตั้งมหาราชโกลาใหม่ ซึ่งเป็นหัวหน้าใน
 ข้าราชการทั้งปวง กล่าวในที่ประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระจอม
 เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรพระอาการมากอยู่ ทั้งสมเด็จพระเจ้าลูก
 ยาเธอพระองค์ใหญ่ก็ประชวรอยู่ด้วย ไม่ควรจะประมาท แล้วจึงตั้ง
 ให้จัดการรักษาพระบรมมหาราชวังกวดขันหนักว่าปกติ และให้ตั้งกอง
 ตำรวจพระค้ำหนักตั้งวนกุหลาบ อันเป็นกิจที่ประทับสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ
 ด้วย ตั้งแต่วันนั้นมาเจ้านายและเสนาบดีข้าราชการผู้ใหญ่เข้ามาอยู่ประจำ
 ที่ในพระบรมมหาราชวัง

(๑) แต่ก่อนเดือนมิถุนายน ๒ ครั้ง ถือน้ำตรมเดือน ๕ ขึ้น ๓ ค่ำ ครึ่ง ๑ ถือน้ำสารท
 เดือน ๑๐ แรม ๑๓ ค่ำ ครึ่ง ๑

(๒) พระอภิเนาวนิเวศอยู่ตรงที่สวนศิลาบัดนี้ เดิมเป็นสวนที่เสด็จประพาส
 ครั้งรัชกาลที่ ๒ ถึงรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียรขึ้นใหม่ ทำอย่างแบบ
 ตกฝรั่ง มีชื่อพระที่นั่งหลายองค์ มีชื่กรวมกันว่าพระอภิเนาวนิเวศ ต่อมาเมื่อในรัชกาลที่ ๕
 พระราชมณเฑียรนั้นชำรุดชำรุดใหม่ลง เพราะปูนตึกมีเสาไม้เป็นโครงไม้เสียลื้อที่จะซ่อม
 แรมให้กันดี จึงต้องรื้อเสียทั้งหมด

(๓) พระที่นั่งอนันตสมาคมองค์แรก เป็นท้องพระโรงในพระอภิเนาวนิเวศ อยู่
 ตรงหลังพระที่นั่งสุทไธสวรรย์

หอสมุดกลาง
 จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

ถึงณวันอังคาร เดือน ๓๓ ขึ้น ๖ ค่ำ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีรับสั่งให้หาพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่โดยเจริญพระชนมายุกว่าพระองค์อื่นๆ พระองค์ ๓ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท ซึ่งเป็นพระราชวงศ์ผู้ใหญ่ในราชการพระองค์ ๓ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์อัครมหาเสนาบดีที่สมเด็จพระกตาโหม ซึ่งเป็นหัวหน้าในราชการทั้งปวงคน ๓ เข้าไปเฝ้าพร้อมกันแล้ว มีพระบรมราชโองการมอบพระราชกิจในการปกครองพระราชอาณาจักร ให้ท่านทั้ง ๓ ปรีกษาหาวิธีกันบังคับบัญชาการต่างพระองค์ในเวลาที่ทรงพระประสูติ อย่าให้ราชการบ้านเมืองติดขัดฉันทันแปรเป็นเหตุให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินได้ความเดือดร้อน

และในวันอังคาร เดือน ๓๓ ขึ้น ๖ ค่ำนั้น มีรับสั่งให้ดูษามาตยาเชิญหีบพระเครื่องมาถวายแด่ดวงทรงเดโชกพระประคำทของสาย ๓ อันเป็นของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (๑) กับพระจันทรงศ์เพชรองค์ ๓ ให้พระราชโองษา (๒) เชิญตามเสด็จพระเจ้าลูกเธอ พระองค์เจ้าหญิงโสมมาวดี ไปพระราชทานสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนพิษณุตาประชานาถ พระองค์เจ้าหญิงโสมเวศเดด็จออกมณฑลกรม

(๑) พระประคำทองสายนี้ เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะสวรรคต จะพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าอรรณพ ซึ่งได้เป็นกรมหมื่นนอุดมรัตนราชในรัชกาลที่ ๔ แต่บังเอิญเจ้าพนักงานหยิบผิดสาย กรมหมื่นนอุดมไม่ได้ไป จึงถือว่าเป็นของสิริมงคลสำหรับแต่ผู้มัญญาภินิหาร

(๒) ชื่อ จัน ในรัชกาลที่ ๕ เป็นพระธิดา เป็นบิดาพระยาอุทัยธรรม (หรุ่น วัชรโรทัย) เดียวนี้

หลวงวงศาธิราชสนิท และบอกให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ซึ่งพร้อมกันอยู่ที่
 ท้องพระโรงพระที่นั่งอนันตสมาคมให้ทราบตามกระแสรับสั่ง กรมหลวง
 วงศาธิราชสนิท และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็ไปยังพระตำหนักสวนกุหลาบ
 ด้วยเวลานั้นปิดความไม่ให้สมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี ๑ ทรงทราบว่าสมเด็จพระ
 พระบรมชนกนาถประสูติพระธิดามาก เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงเฝ้า
 พระองค์เจ้าหญิงโสมมาดให้ทูลสมเด็จพระเจ้าสุทนต์มณี ๑ ว่าของทั้ง ๒
 สิ่งนั้น พระราชทานเป็นของขวัญ โดยทรงยินดีที่ได้ทรงทราบข่าวพระธิดา
 ที่ประสูติคอยคตายนั้น เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสมมาดไปทูล สมเด็จพระ
 เจ้าสุทนต์มณี ๑ คำว่าดีว่า ของขวัญใหญ่ได้จึงพระราชทานพระประคำ
 พระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช แต่ไม่มีผู้ใดทูลตอบ
 ว่าอะไร เมื่อถวายสิ่งของแล้วต่างก็กลับมาก ในเวลานั้นเห็นจะเป็นด้วย
 เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ เห็นว่าพระองค์เจ้าหญิงโสมมาดได้เสด็จออกไป
 ทอดพระเนตรเห็นการที่จัดตั้งกองล้อมวงแล้ว กลับเข้าไปข้างในก็คงจะ
 กราบทูลพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ครั้นเมื่อกลับมาถึง
 พระที่นั่งอนันตสมาคม เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กับกรมหลวงวงศาธิราชสนิท
 ปรึกษากันว่า ควรจะกราบทูลพระบาทสมเด็จพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช
 ให้ทรงทราบถึงการที่จัดไว้ จึงส่งพระองค์เจ้าหญิงโสมมาดเข้าไปกราบ
 บังคมทูล ว่าเจ้านายผู้ใหญ่กับเสนาบดีปรึกษากันเห็นว่า พระธิดาที่
 ทรงพระประสูติมากอยู่ ไม่ควรจะประบาทแก่เหตุการณ์ ได้สั่งให้จัดการ
 จุกของล้อมวงรักษาพระบรมมหาราชวังให้ถาวรขึ้น และได้ตั้งกองล้อม

วงรักษาสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ที่พระตำหนักสวนกุหลาบด้วย (๑)

เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสภณวดีกรมทูตคามนี้ให้ทรงทราบ มีรับสั่งถามว่า
 ได้เห็นผู้คนล้อมวงที่สวนกุหลาบจริงหรือ และมีผู้หัดผู้ใหญ่ใครดูแลการ
 ล้อมวงอยู่ที่นั้น เมื่อได้ทรงทราบแล้วจึงดำรัสสั่งให้พระองค์เจ้าหญิงโสภ
 ณวดีกลับออกไปทูตกรมหลวงวงศา ฯ และแจ้งแก่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่า
 การที่จะล้อมวงของพระองค์นั้น ขอให้คิดมุ่งหมายเอาแต่ความเรียบร้อย
 มั่นคงของพระราชอาณาจักรเป็นประมาณ พระองค์ไม่ได้ตั้งพระราชหฤทัย
 มากใหญ่ใฝ่สูงอย่างไรดอก ผู้ที่จะรับราชสมบัติจะเป็นน้องยาเธอก็ได้ ทาน
 เธอก็ได้ ขอแต่ให้ ได้รวมเย็นเป็นสุขแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน สมเด็จพระเจ้า
 ลูกยาเธอ ฯ พระชั้นชายังทรงพระเยาว์นัก จะทรงบังคับบัญชาราชการบ้าน
 เมืองได้แต่หรือขอให้ คิดกันดูให้ดี เมื่อพระองค์เจ้าหญิงโสภณวดีเชิญพระ
 ภาระแล้วออกมาทูตกรมหลวงวงศา ฯ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่านทั้ง
 สองนั้นจึงเชิญสมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบวรรมบรรพตมาปรึกษาอีกพระองค์
 หนึ่ง แล้วสั่งให้เขาไปกราบบังคมทูลว่า ได้ปรึกษาเห็นพร้อมกันว่า สมเด็จพระ
 เจ้าลูกยาเธอ ฯ สมควรจะรับราชสมบัติล้อมวงของพระองค์ราชการบ้าน
 เมืองจึงจะเรียบร้อยเป็นปกติ ขอซึ่งทรงพระปริวิตกว่ายังทรงพระเยาว์นั้น
 สมเด็จพระเจ้าฟ้า ฯ กรมขุนบวรรมบรรพต รับจะสนองพระเดชพระคุณช่วย

(๑) ประเพณีการตั้งกองล้อมวงรักษาพระองค์เจ้านายพระองค์ใด ในเวลาสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวประชวรหนัก เป็นการแสดงว่าเจ้านายพระองค์นั้นจะเป็นผู้รับราชสมบัติ
 เลยศั่งกองล้อมวงพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระบาทสมเด็จพระ
 พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมาแต่ก่อน

คุกแต่ประทับประคองในส่วนพระองค์^๕ มิให้เสื่อมเสียได้ เมื่อพระองค์เจ้าหญิง
 โสมาวดีนำความเข้าไปกราบบังคมทูล ๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวยังทรงพระปริวิตกว่า พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีจะเชิญกระแ
 ร์รับสั่งออกไปแจ้งไม่ถูกต้องตามพระราชประสงค์ ครั้นรุ่งขึ้นณวันพุธ
 เดือน ๑๑ ขึ้น ๗ ค่ำ จึงดำรัสสั่งให้พระศรีสุนทรโวหาร^(๑) เขียน
 กระแสรับสั่งพระราชทานให้พระองค์เจ้าหญิงโสมาวดีเชิญออกมายังที่ประชุม
 พระราชวงศ์และเสนาบดี ว่าผู้ซึ่งจะครองราชสมบัติสืบพระบรมราชวงศ์คือ
 ไปนั้น ให้ท่านผู้หลักผู้ใหญ่ปรึกษากันแล้วแต่จะเห็นว่าเจ้านายพระองค์ใด
 จะเป็นพระเจ้าแผ่นดินองค์ดี พระเจ้าลูกยาเธอองค์ดี พระเจ้าหลานเธอองค์
 ดีสมควรจะเป็นผู้ใหญ่ เมื่อพร้อมกันเห็นว่าพระองค์ใดจะปกครองรักษา
 แผ่นดินได้ ก็ให้ถวายราชสมบัติแก่พระองค์นั้นสืบสนองพระองค์ต่อไป
 กระแสรับสั่งซึ่งโปรด ๑ ให้เขียนออกไปอ่านในที่ประชุมเสนาบดีนั้น ไม่
 ปรากฏว่ามีคำที่ประชุมตอบประการใด

ในระหว่างนั้น เห็นจะเป็นด้วยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว ทรงพระปริวิตกถึงสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ๑ ยังขึ้น ด้วยเม
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ๑ ประชวรพระอาการมากอยู่นั้น ไม่ได้กราบ
 บังคมทูล ๑ ให้ทรงทราบ เพราะเกรงกันว่า ถ้าพระบาทสมเด็จพระจอม

(๑) พระศรีสุนทรโวหาร พัก ต้นสกุลสาลักษณ์ เป็นศิษย์ข้าหลวงเดิม เมื่อบวช
 ได้เป็นเปรียญ ๘ ประโยค และเป็นพระราชอาคันตุกะที่พระศรีวิสุทธิวงศ์ อยู่วัดบวรนิเวศ
 แล้วจึงลาสิกขาบทเมื่อในรัชกาลที่ ๓

เกล้าเจ้าอยู่หัวทรงทราบ ก็ทรงพระวิวิตกอุ้นวาย พระอาการจะชุกหนัก
 ไปจึงบีบความเสี้ย ครั้นวันพุธเดือน ๑๑ ขึ้น ๑๔ ค่ำ จึงโปรด ฯ ให้
 พระองค์เจ้าหญิง โสภางค์ถวายปฏิญาณก่อนแล้ว จึงดำรัสถามว่า สมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกยาเธอ ฯ กรมขุนพิษณุตนครานุรักษ์ ซึ่งรับสั่งเรียกว่า “พ่อใหญ่”
 นั้นต้นพระชนม์เสี้ยแล้วหรือยังมีพระชนม์อยู่ (๑) ขอให้กราบทูลแต่โดยสัตย์
 จริง ถ้าต้นพระชนม์เสี้ยแล้วก็จะได้หมดหัวง พระองค์เจ้าหญิง โสภางค์
 กราบบังคมทูล ฯ ว่าสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ นั้น เดิมประชวรไข้ ครั้นไข้
 ค่อยคลายเกิดพระยอศมีพิษชนที่พระสอพระอาการมากอยู่คราวหนึ่ง แต่
 ด้ยวณค่อยคลายชนแล้ว เป็นความสัตย์จริงดังนี้ มีพระราชดำรัสว่า
 ถ้าเช่นนั้นให้ ไปทูลสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ ว่าถ้าพระอาการค่อยคลายพอ
 จะมาเฝ้าได้ ให้เสด็จมาเสี้ยก่อนวันขึ้น ๑๕ ค่ำ ถวายไปจนถึงวันแรมค่ำ ๑
 ก็จะได้แต่ส่งพระบรมศพไม่ทันตั้งเสี้ยอันใด พระองค์เจ้าหญิง โสภางค์
 เชิญพระกระเสอออกมาทูลกรมหลวงวงศา ฯ และเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ท่าน
 ทั้งสองปรึกษากันเห็นว่า สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ฯ พระกัถังยังอ่อนนัก
 ถ้าเชิญเสด็จเข้าไปเฝ้าในเวลานั้น คงจะทรงพระโคกาศรแรงกล้านักแล้ว
 พระโรคจะกลับกำเริบขึ้น เห็นควรจะระงับรักษาอย่าให้สมเด็จพระเจ้าลูก
 ยาเธอ ฯ มีภัยอันตรายจะดีกว่า จึงพร้อมกันห้ามเสี้ยไม่ให้ ไปทูลให้
 ทราบพระราชประสงค์ และให้กราบทูลพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ฯ พระจอมเกล้า

(๑) ข้าพเจ้าเคยได้ยิน พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวดำรัสเล่า
 ตรงกัน

เจ้ายูหิว ว่าสมเด็จพระเจ้าสุทนต์ยาเธอ ฯ พระอาการค่อยคลายแล้ว แต่
พระกำลังยังน้อยนัก เสด็จมาตั้งปรึกษาเห็นว่ายังจะเจริญเสด็จมาเฝ้าไม่ได้

ในวันพุธเดือน ๑๓ ขึ้น ๑๔ ค่ำนั้น จึงมีรับสั่งให้หาพระยาสุรวงศ์
วิวัฒน์^(๑) จางวางมหาดเล็ก เข้าไปเฝ้าพร้อมกับพระยามุขฯ คำว่าดีถาม
พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ ว่าพระอาการสมเด็จพระเจ้าสุทนต์ยาเธอ ฯ เพียง
เป็นอย่างไรบ้าง พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์กราบบังคมทูลว่าพระอาการค่อย
คลายขึ้นแล้ว ตรัสถามต่อไปว่าการแผ่นดินเดือนจันทรคติอย่างไร พระยา
สุรวงศ์วิวัฒน์กราบบังคมทูล ว่าเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ผู้บิดาเห็นว่าอาการ
ที่ทรงพระประชวรมาก ได้ปรึกษากับพระราชวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่
เห็นพร้อมกันว่า สมเด็จพระเจ้าสุทนต์ยาเธอ เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพันธิตประชานถ
เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ ควรจะรับสิริราชสมบัติสืบสนองพระองค์
ต่อไป เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงได้สั่งให้เจ้าพนักงานตั้งกองด้อมวงที่พระ
ตำหนักสวนกุหลาบหลายเขตตามแล้ว มีพระราชดำริว่า สมเด็จพระเจ้า
สุทนต์ยาเธอ ฯ พระชันษายังเยาว์ จะทรงบังคับบัญชาราชการแผ่นดินอย่างไรได้
เกรงจะทำการไปไม่ตลอด เจ้านายผู้ใหญ่ที่ทรงพระศัพัญญาก็มีอยู่มาก
พระองค์ใดควรจะได้มาซึ่งการแผ่นดินนี้ จะเลือกพระองค์ใดสมควร ขอให้
เกิดเป็นภยันตรายแก่สมเด็จพระเจ้าสุทนต์ยาเธอ ฯ ซึ่งยังทรงพระเยาว์อยู่

(๑) พระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ (วร) เป็นบุตรเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ต่อมาในรัชกาล
ที่ ๕ ได้เป็นเจ้าพระยาสุรวงศ์วิวัฒน์ ที่สมุหพระกลาโหม เวลานั้นรัชดาของเจ้าพระยา
สุรวงศ์วิวัฒน์ คือเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ เป็นอธิบดีจากราชในสมเด็จพระเจ้าสุทนต์ยาเธอ
เจ้าฟ้า ฯ กรมขุนพันธิตประชานถ

พระเสนาหามนตรี^๕(๑) ถ้าเกิดเหตุขึ้นเช่นนั้นจะขายเขา พระยาสุรวงศ
วิยวัฒน์กรามบังคมทูลฯ ว่าจะจะไม่เกิดอันกับเจ้าพระยาศรีสุรวิวงศผู้บิดา
ต้นของพระเดชพระคุณมิให้เกิดเหตุการณ^๕ขึ้นได้

ถึงวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑^๕ วัน ๑๕^๕ ค่ำ เวลา ๕ โมงเช้า ดำรัสตั้ง
ให้พระยาบุรุษฯ ๑ ออกไปเชิญเสด็จพระเจ้าแผ่นดินยังมาเจด กทมหลวงวงศาธิราช
สถิต เจ้าพระยาศรีสุรวิวงศ^๕ที่เขมรพระกตาทโหม เจ้าพระยาภูธราภัยที่ตมมุก
นายก เข้าไปเฝ้าถึงวังที่พระบรมมค มีพระราชดำรัสว่าเห็นจะเสด็จจัดอรรคต
ในวันนั้น ท่านทั้ง ๓ ก็ยพระองค์ได้ทันรุ่งประศับประคองกันมา บัดนี้
กาดจะถึงพระองค์แล้วขอขมาท่านทั้งหลายในวัน^๕นี้ ขอฝากพระราชโอรส
ธิดาอย่าให้มีอันชญาหรือเป็นเหตุขัดขวางในภายแผ่นดิน ถ้าจะมีความ
ผิดตั้งไปเป็นชชใหญ่ ขอแต่ผู้ผิดไว้ให้เป็นแต่โทษเนียรเทศ ขอให้ท่าน
ทั้ง ๓ จงเป็นที่พึ่งแก่พระราชโอรสธิดาต่อไปด้วยเถิด ท่านทั้ง ๓^๕ เมษได้

(๑) เหตุเรื่องพระเสนาหามนตรีนั้น คือเมื่อเจ้าพระยามนตรี (น้อยกลาง) ถึงอสัญ
กรรมในรัชกาลที่ ๔ พระเสนาหามนตรี (หนูพร้อม) ผู้เป็นบุตรใหญ่อายุยังเยาว์ยังไม่
ได้บวช มีผู้ซึ่งเปนเชื้อวงศ์เจ้าพระยามนตรี (น้อย) คิดปรารถนาจะเป็นพระยามนตรี
ธรรมราชหลายคน แต่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชดำริจะโปรดฯ
ให้พระเสนาหามนตรีเป็นพระยามนตรีฯ จึงขังรอการตั้งพระยามนตรีไว้ ครั้นพระเสนาหามนตรี
มีอายุครบอุปสมบทเข้ามาบวชอยู่วัดพิไชยญาติการาม เมื่อเบาะาะ พ.ศ. ๒๔๑๐ คั้นวัน
หนึ่งพระเสนาหามนตรีให้พระอยู่ในกุฏิ มีผู้ร้ายเอาบั้งยิงเข้าไปทางช่องฝา บั้งเอิญ
ชนลั่นออกเมื่อขณะพระเสนาหามนตรีกราบพระ กระสุนชนเข้าไปถึงไม่ถูก การได้สวน
ต่อมาก็ไม่ได้ตัวผู้ร้าย พอพระเสนาหามนตรีลาสิกขาบท ก็ทรงตั้งให้เป็นพระยามนตรีฯ
พระยามนตรี (หนูพร้อม) อยู่มาจนชรา ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาสุรธรรมมนตรีเมื่อในรัชกาล
ที่ ๕

ฟังก์พากนรื่องให้ล้อกส่อนอาดย จึงดำรังห้ามวาชยารวองให้ ความคาย
 ไม่เป็นอศักรยอินไต ย่อมมย้อมเป็นเหมือนกันทกรปทกนาม ผิดกันแต่
 ที่คายก่อนแตรคายทีหลัง แต่กอยในคองคายเหมือนกันทงสน บदनเมอ
 กาดธมาถึงพระองคเขาแตร จึงไตตาทนทงหลาย แตรมีพระราชดำรังดี
 คอไปว่า มีพระราชประสงค์จะรับตั้งควยวาชการแผ่นดิน แต่จะทรง
 ช้มาทนเบญจศีลเศยก่อน ครวทรงช้มาทนศีลเศย ครวักภาษาอังกฤษ
 หลายองค แตรจึงมีพระราชดำรังว่า ที่พูดภาษาอังกฤษนเพื่อจะให้ทน
 ทงหลายเห็นวาคศีลมีปรัชญูเยยงเป็นปกติ ถึงภาษาอินม ไร่ภาษาของตน
 กยงทรงจำไตควยล้คยงคอย ทนทงปองจจะได้ล้คยในชอกความที่จะตั้ง
 วามีคั้งโดยพนเพอน เมอครวักประกาศนั้งแตร จึงมีพระราชดำรัง
 คอไป ว่าทนทง ๓ กับพระองค ไคชวยกันทนบารุงแผ่นดินมาค้อยเยน
 เป็นล้ชคตอดมาจนถึงเวลาดันพระชนมายุ ถัดันพระองคองไปแตร ขอ
 ให้ทนทงปองจชวยกันทนบารุงแผ่นดินคอไปให้เรยบรัช ให้ล้มณ
 พรหมณฮวดนาประชาราชฎรไคพลงเยนเป็นล้จทงกัน ขอให้ทตพระเจ้า
 แผ่นดินพระองค ไคให้เขาเป็นพระล้จรับฎกาของราชฎอินมทกชวอิน ให้
 รวองไคล้จลวอกเหมือนพระองค ไคล้จเป็นพระล้จรับฎคามาคักน (๑) อนง

(๑) ประเพณีราชฎธวาชฎีกามาแต่ก่อน เป็นที่เข้าใจกันว่ ถ้าไครมีความทกข์
 ร้อนให้เข้าไปล้คองใบ ๑ ซึ่งแขวนไว้ที่ทิมดาบกรมวัง เมอเสยงคองถึงพระกรวด
 ก็ไปรด ๑ ให้ราชบรชออกมารับฎีกา เรือกักว่ “ตักลองรื่องฎีกา” เห็นจะเป็นประเพณี
 มาแต่โบราณ แต่ตามการที่เป็นจริงไมไครมีไครล้จเข้าไปล้คองรื่องฎีกา ถ้ามีทกข์ร้อน
 จะดวาชฎีกา ก็ดวาชในเวลาเมอสมเศยพระเจ้าอยู่หัวเสด็จไปชงที่ไหน ๆ นอกพระราชวัง
 เมอในรัชชกาลที่ ๓ มีไครจะบ้เวลาเสด็จไปไหน ราชฎที่ล้คผู้มีอำนาจคชข้มหงจะดวาช
 ฎีกาไคด้วยชอก พระบาทสมเศย ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทงทราบพุดคการอนันมัต
 พระองคช้ทงผนวชอยู่ ครนเสด็จผ่านพิภพ จึงเอาพระราชหฤทัยใส่ที่จะเสด็จออก
 พระราชทานโอกาสให้ราชฎธวาชฎีกาไคโดยสะดวกมาตลอดรัชชกาล.

พระรูปสมเด็จพระเจ้าพ้ามืดตลอดยศ กรมขุนสงขลานครินทร์
ทรงเครื่องเมื่อโสกันต์แล้ว ถ่ายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระชนมายุ ๑๓

ผู้ซึ่งจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินสืบพระบรมราชวงศ์ไปภายหน้านั้น ให้ปรึกษา
 กันเสียก่อนแต่ที่สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินจะเสด็จไปจะเสด็จมาหรือจะเสด็จออก
 หรือพระเจ้าหลานเธอจะเสด็จมาหรือจะเสด็จไป เมื่อปรึกษาเห็นพร้อมกันว่าพระองค์ใดมี
 วิชาสามารถควรจะรักษาแผ่นดินได้ ก็จงยกย่องพระองค์นั้นขึ้นจะได้ทำ
 บำรุงแผ่นดิน ให้พระราชวงศ์านุวงศ์ข้าราชการและอาณาประชาราษฎร์
 อยู่เย็นเป็นสุขต่อไป อย่าให้เห็นเหินเอาตามเห็นว่าจะชอบพระราชหฤทัย
 เป็นประมาณเลย เขาเล่าความดีความเจริญของบ้านเมืองเป็นประมาณ
 เกิด มีพระราชดำรัสสั่งตั้งคนใด ๆ ก็มิได้ตรัสสั่งถึงราชการแผ่นดินอีกต่อไป
 เสด็จเสวยวันหนึ่งได้ทรงพระราชนิพนธ์คำขอขมาและถวายพระสงฆ์ โดยภาษาบาลี
 แล้วทรงพระปริวิตกว่าพระองค์ ทรงพระประชวรพระอาการมากถึงเพียงนั้น
 พระสติสัมปชัญญะจะผันเพี้ยนไป จึงมีรับสั่งให้หาพระศรีสุนทรโองการ
 พัก เบ็ญญู เข้าไปเฝ้าที่ข้างที่พระบรมมหาราชวังทูลถวายพระพรนิพนธ์ ให้ฟัง
 แล้วคร่ำครวญว่ายิ่งทรงภาษาบาลีถูกต้องอยู่หรือประการใด พระศรีสุนทร
 กราบทูลว่า ยิ่งถูกต้องจะหาวิปลาสแต่แห่งใดนั้นมิได้ จึงมีรับสั่งให้
 พระศรีสุนทร ๆ เขียนพระราชนิพนธ์นั้น ดังต่อไปนี้

พระราชนิพนธ์ขอขมาพระสงฆ์

ยกุลเม ภนุเต สิงโฆ ชานาคู มยุหิ ภิกขุกาเล ปุณฺณปุณฺโณ
 เอสสา วจา ภาสิตา ยโตหิ มหาปวารณาย ชาโต กาลิ กุรุมาโน
 สเจ มหาปวารณาทิวเส พัพพหคิสานो อุโปสถาคาเร มหาปวา-
 รณาสนฺนิปาตี นีโต ตถารูเปเน พเตเน สมนฺนาคโต ยถารูเปเน

พลณ สงฆ์ เตวจิกิ ปวาเรตวา สงฆสส สมมุขา กาลิ
 กเรยฺยํ ตํ สาชฺฐตสฺส ตํ เม อนุรูปํ อสฺส อิติ เอวรूपํ วาจา
 ปุณฺณปุณฺํ ภิกฺขุกาเล ภาสิตา อิทานมฺหิ คหฺนุโร กุยาหํ
 กาทามิ เตนาหํ อีเม สกฺกาเร วิหารํ ปหินามิ อีเมหิ สกฺกาเรหิ
 มหาปวารณากมฺมํ กโรนฺตุํ สงฺฆํ ธรรมเมว ปุชฺเชมิ อุตฺตानํ วิย กตฺวา
 อํ มหาปวารณา คุรุวริกา ยถา มม ชาตทิวโส อาพาไซ เม
 อภิวัตฺตติ เอวํ ภาขามิ อชฺช กาลิ กเรยฺยํ อาปุจฺฉามหํ ฃนฺเต
 สงฺฆํ จิรปริณิพฺพุตมฺปิ ตํ ภควนฺตุํ อภิวาเทมิ อรหนฺตุํ สมฺมา-
 สมฺพุทฺธํ ตสฺส ธรรมํ นมสฺสามิ อริยญฺจ สงฺฆํ นมามิ ยมฺหํ
 รตนตฺตยํ สรณํ คโตมฺหิ

อจฺจโย มํ ฃนฺเต อจฺจคฺคมา ยถาพาลิ ยถามุทฺหิ
 ยถาอกุสลํ โยหํ ฃนฺเต อิมสฺมี อุตฺตภาเว ตถา ตถา ปมตฺโต
 อกุสลานิ กมฺมานิ อกาสิ ตสฺส เม ฃนฺเต สงฺโฆ อจฺจยํ อจฺจยโต
 ปฏฺธิคฺคณฺเหตุ อายตี สํวราย

อิทานิ มยา ปญฺจสุ สํเลสุ สํวาริณฺฺจจันํ กตํ ตสฺส มยฺหํ
 เอวรूपํ มนสิกาโร อนุญฺจหิยติ สิกฺขิยติ ปญฺจสุ ฃนฺเรสุ
 ฉสุ อชฺฉตฺติเกสุ อายตเนสุ ฉสุ พาหิเรสุ อายตเนสุ ฉสุ
 วิญฺญาเนสุ ฉสุ สมฺมสฺเสสุ ฉสุ ฉทวาริเกสุ เวทนาสุ นตฺเถตํ
 โลกสฺมี ยํ อูปาทิยมานิ อนวชฺชํ อสฺส ยํ วา ปุริโส อูปาทิยนฺโต
 อนวชฺชวา อสฺส อนุปาทานํ สิกฺขามิ สฺพเพ สํขารา อนิจฺจา

สพฺเพ ธมฺมา อนตฺตา ยถาปจฺยํ ปวตฺตฺนติ เนติ มม เนโสหฺมสฺมิ
 น เม โส อตฺตา อิติ ยํ ยํ มรณํ สตฺตานํ ตํ อนจฺฉริยํ
 ยโต เขติ สพฺเพสํ มคฺโค อปฺปมตฺตา โหนฺตุ ภูเต อปฺปจฺฉามิ
 วทามิ ยํ เม ปราชํ สพฺพิ เม สงฺโฆ ขมฺตุ.

อาตุรฺสุมิ เม กาเย จิตฺติ น เหสฺสตฺตฺตุริ
 เอวิ สิกฺขามิ พุทฺธสฺส สาสนานุกฺติ กฺริ.

คำแปลพระราชนิพนธ์ขมาสงฆ์ (๑)

ขอเดือนสงฆ์จตุร เมื่อครั้งดิฉันเป็นภิกษุอยู่ ดิฉันได้กล่าววาทา
 นี้เนื่อง ๆ ว่า เพราะดิฉันได้เกิดแต่ในวันมหาปวารณา เมื่อจะทำกา
 ธารในวันมหาปวารณาป่วยหนักถึง ภิกษุสงฆ์สามเณรช่วยนำไปยังที่สงฆ์
 ประชุมทำมหาปวารณาณโรงอุโบสถ ประกอบไปด้วยกำลังเช่นนั้น ด้วย
 กำลังเช่นใดเล่า ดิฉันจะพึงปวารณากระสงฆ์ถว้นกำหนดสามคำได้แล้ว
 ทำกาธารที่ระเพาะหน้าสงฆ์ ความที่ดิฉันทำได้ดั่งนั้นจะเป็นกรรมดีเทยว
 หนอ ความทำได้ดั่งนั้นจะเป็นกรรมสมควรแก่ดิฉันเทยวหนอ วาจาเช่น
 นี้ดิฉันได้กล่าวแต่เนื่อง ๆ เมื่อครั้งเป็นภิกษุ บัดนี้ดิฉันเป็นคฤหัสถ์แล้ว
 แล้วจักทำอะไรได้ เพราะเหตุนี้ดิฉันจึงส่งเครื่องสักการะถว้นไปยังวิหาร
 บูชาสงฆ์ซึ่งทำปวารณากรรมกับทั้งพระธรรม ด้วยเครื่องสักการะเหล่านั้น
 ทำให้เป็นประหนึ่งตน วันมหาปวารณาวินาทีเป็นวันพฤกษัตถ์ เช่นกับ

(๑) คำแปลนี้แปลขึ้นภายหลัง

วันคืนเกิดเหมือนกัน ออาหารของคืนนั้นก็เจริญกว่า คืนนั้นก็ขยันว่าจะ
 ทำกาตเสี้ยนเวตาวันนั้น คืนนั้นขอตาพระสงฆ์ อภิวัตพระผู้มพระภาค
 เจ้าพระของคืนนั้น ผู้รหันต์ผู้มีมาสัมพุทธ แม่ปรีนิพพานแด่จวนาน นมัสการ
 พระธรรม นอบน้อมพระอริยสงฆ์ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระของคืนนั้น
 คืนนั้นได้ ถึงพระรัตนตรัยไรเล่าว่าเป็นธรรมที่พึง โทษล่วงเกินได้เป็นไป
 ล่วงคืนนั้นผู้พาดอย่างไร ผู้หลงอย่างไร ผู้ไม่ฉลาดอย่างไร คืนนั้นผู้ใดได้
 ประมาทไปแล้วด้วยประการนั้น ๆ ทำอกุศลกรรมไว้แล้วอันชัฏคภาพัน
 พระสงฆ์จึงรับโทษที่เป็นไปต่าง โดยความเป็นโทษเป็นไปต่างจริงของ
 คืนนั้นนั้น เพื่อสำรวจมรรจงต่อไป

บัดนี้คืนนี้ได้ทาคความอธิบายฐานการสำรวจในคัมภีร์แล้ว มนัสสิการ
 ความทำในใจเช่นนี้คืนนี้ได้ให้เกิดชนคักษาอยู่ ในชั้นทั้ง ๕ ขยายคน
 ภายใน ๖ ขยายคนภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เวทนาที่เป็นไป
 ในหกทวาร ๖ สิ่งใดที่สัตว์มาถือเอามั่นจะพึงเป็นของหาโทษมิได้ อนึ่งบุรุษ
 มายึดมั่นสิ่งไรไว้จะเป็นผู้หาโทษมิได้ ดังนั้นไม่มีเลยในโตก คืนนั้นมาคักษา
 การไม่ยึดมั่นอยู่ว่าดังขารทั้งหลายทั้งปวงไม่เที่ยง ธรรมทั้งหลายทั้งปวงใช้ตัว
 คน ย่อมเป็นไปตามปัจจัย ดังนั้นใช้ของเรา ส่วนนั้นไม่เป็นเรา ส่วนนั้น
 มิใช่ตัวคนของเรา ดังนั้น ความตายใด ๆ ของสัตว์ทั้งหลาย ความตาย
 นั้นไม่น่าอัศจรรย์ เพราะความตายนั้นเป็นธรรมดาของสัตว์ทั้งหลาย ขอพระ
 ผู้เป็นเจ้าจงเป็นผู้ไม่ประมาทแล้วเกิด คืนนั้นขอตา คืนนั้นไหว้ สิ่งใดที่คืนนี้ได้
 ผิดตงสงฆ์จงอดสิ่งทั้งปวงนั้นเกิดคืนเกิด

เมื่อกายของคัตฉินแม่กระบกระถ่ายอยู่ จิตต์ของคัตฉินก็ไม่กระบ
กระถ่าย

คัตฉินมาทำความไปตามคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ก็ศึกษาอยู่ด้วย
ประการดังนี้ ๆ

แล้วโปรด ๆ ให้พระศรีสุนทรโฆหาร เชิญพระราชนิพนธ์^{๕๕๓}ขึ้นไปพร้อม
ด้วยเครื่องสักการ ไปอ่านในที่ประชุมพระสงฆ์ มีกรมหมื่นบวรวิชัย
สุริยพันธ์เป็นประธาน ที่ในพระวิหารหลวงวัดราชประดิษฐ เมื่อเวลาค่ำ
ก่อนพระสงฆ์ทำพิธีปวารณา พอถึงเวลา ๘ นาฬิกา พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตพระที่นั่งภาณุมาศจรัญ จดหมายเหตุ
ทรงพระประชวร ยังมีข้อความขอออกปรากฏอยู่ในท้ายพระราชพงศาวดาร
รัชกาลที่ ๔ คิดเนื้อความมากต่ำไว้ ในขณะเพาะแต่ข้อความอันเกี่ยว
เนื่องด้วยเรื่องพระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคตแล้ว
เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ก็สั่งให้เจ้าพนักงานล้อมวงรักษาพระราชมณเฑียรทั้ง
ข้างหน้าข้างใน แล้วตั้งให้นิมนต์พระสงฆ์ราชาคณะถานานุกรมรวม ๒๕
รูป มีกรมหมื่นบวรวิชัยสุริยพันธ์เป็นหัวหน้ามานั่งเป็นประธานในที่ประชุม
พระราชวงศ์ค่านวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ ซึ่งประชุมกันอยู่ในพระที่นั่ง
อนันตสมาคม

พระราชวงศ์ค่านวงศ์ซึ่งประทับอยู่ในที่ประชุมเวลานั้น พระเจ้าน้อง
ยาเธอ ๗ พระองค์ คือ ๑ กรมหลวงเทเวศร์วชิรพันธ์ ๒ กรมหลวง
วงศ์วชิรราชสนิท ๓ กรมหมื่นถาวรยศ ๔ กรมหมื่นนเรศกิตติพิศาล

๕ กรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ ๖ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ ๗ ส้มเต๋จ
 เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนบำราบปรปักษ์ พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ ๒ พระองค์^(๑)
 คือ ๓ กรมหมื่นภูมินทรภักดี ๒ กรมหมื่นอดุลยลักษณสมบัติ
 ๓ กรมหมื่นภูตราชหฤทัย ๔ กรมหมื่นภูวไนยธเนศวรราชิบาล
 ๕ กรมหมื่นอักษรสารโสภณ ๖ กรมหมื่นเจริญผลพุดส์วัสดิ์ พระ
 เจ้าบวรวงศ์เธอ ๓ พระองค์ คือ ๑ กรมหมื่นบวรวิรัชชัยพิทักษ์
 ๒ กรมหมื่นอนันตการฤทธิ ๓ กรมหมื่นสิทธิสุขุมการ นอกจากนี้
 พระเจ้าตากยาเธอที่เป็นชนใหญ่ที่ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ ๗ พระองค์ คือ
 ๑ พระองค์เจ้ากฤษฏาภินิหาร ๒ พระองค์เจ้าคัคณางค์คุณ ๓ พระ
 องค์เจ้าสุชสวัสดิ์ ๔ พระองค์เจ้าทวิถวัลยธาดา ๕ พระองค์เจ้า
 ทองกองก้อนใหญ่ ๖ พระองค์เจ้าเกษมสันตโสภากย์ ๗ พระองค์
 เจ้ากมลสารเดชสวรรค์ เจ้านายทั้งปวงนี้เวลาประชุมประทับทางด้านตะวันตก
 ตก แต่ตรงหน้าพระแท่นเศวตฉัตรเรียงไปข้างด้านเหนือ ข้างด้าน
 เหนือพระสงฆ์หนึ่ง กรมหมื่นบวรวิรัช ๑ ประทับเป็นประธานอยู่ข้างหน้า
 ส่วนพระสงฆ์ที่มานั่งในที่ประชุมนี้ มีพระราชาคณะ ๒ รูป คือ พระ
 สำนโสมภณ (สา) วัดราชประดิษฐ ๑ พระอมรโมถ์ (นพ) วัด
 บุปผาราม ๑ นอกนั้นเป็นถานานุกรมและเปรียญ ถ้วนคณะธรรมยุติก

(๑) เมื่อในรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้ใช้คำนำพระเจ้าลูกเธอ ในพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ว่าพระเจ้าราชวรวงศ์เธอ ฟังมาเปลี่ยนเป็นพระเจ้าบรมวงศ์เธอ ชั้น ๓ และให้คำนำพระนามเจ้านายวังหน้าว่า ราชวรวงศ์ เมื่อในรัชกาลที่ ๖.

ที่มาประชุมทั้งพระอาการอยู่ที่วัดราชประดิษฐทุก ๆ วัน^(๑) ถึงหกกร็ย
 ไปนิมนต์ จึงได้มาพร้อมกัน โดยเร็ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตั้งให้นิมนต์
 พระราชาคณะฝ่ายมหานิกายด้วย แต่มาไม่ทันประชุม ส่วนขุนนางนั้น
 นั่งด้านตะวันออก จางวางมหาดเล็กอยู่ทางด้านใต้ ขุนนางผู้ใหญ่ที่เข้า
 ประชุมเวदानั้น ข้าราชการฝ่ายพระบรมมหาราชวัง คือ ๑ เจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุณนาค) ที่สมุหพระกลาโหม ๒ เจ้าพระยา
 ภูธราภัย (นุช บุณยรัตพันธุ์) ที่สมุหนายก ๓ พระยามหาอำมาตย์
 (ถมิ่ง ต้นจันทน์) ๔ พระยาราชภักดี (ช้าง เทพหัสดิน ณอยุธยา)
 ๕ พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุณนาค) ๖ พระยาเพชรพิชัย (หนู
 เกตุทัต) ๗ พระยาศรีหราชเดโช (พิน) ๘ พระยาศรีหราชฤทธิ
 ไกร (บัว) ๙ พระยาราชวรานุกูล (บุญรอด กัถยาณมิตร)
 ๑๐ พระยาเทพประสุน (ท้วม บุณนาค)^(๒) ๑๑ พระยาอภัยรณฤทธิ
 (เฉย ยมาภัย) ๑๒ พระยาอนุชิตชาญชัย (อุ่น) ๑๓ พระยา
 สุรวงศ์วิวัฒน์ (วร บุณนาค) ๑๔ พระยาบุรุษรัตนราชพัลลภ (เพ็ง
 เพ็ญกุล) ๑๕ พระยาศรีเสาวราช (ภู) ข้าราชการผู้ใหญ่ฝ่ายพระ
 บวรราชวัง ๑๖ เจ้าพระยามุขมนตรี (เกตุ สิงห์เสนี) ๑๗ พระยา
 มณฑัยรบาด (บัว) ๑๘ พระยาเสนาภุเบศ (กรับ บุณยรัตพันธุ์)

(๑) ด้วยเป็นสานุศิษย์ของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพราะพระ
 องค์ทรงตั้งลัทธิตรมมยุติกาแต่เดิมมา.

(๒) คือเจ้าพระยาภาณุวงศ์ ท่านว่าตัวท่านก็ได้อยู่ในที่ประชุม แต่ในจดหมายเหตุ
 อลัทธิมหานิกายปรากฏชื่อไม่.

หอสมุดกลาง

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

๑๘ พระยาศิริโชควรยศ ๒๐ พระยาสุรินทรราชเสนี (ขึ้น ถัดจากมิตร์)^(๑)
 นอกจากขุนนางผู้ใหญ่ ยังมีเจ้ากรมปลัดกรมตำรวจชดกระษัตริย์ประจำ
 อยู่ข้างหลังเสนาบดีข้างมุขตะวันออกอีกหลายคน แต่ไม่ได้มีหน้าที่ใน
 การประชุม

พอเวลาเที่ยงคืนก็ประชุมพร้อมแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ลุกขึ้น
 นั่งคุกเข่าประธานมือ หันหน้าไปทางเจ้านายกล่าวในที่มณฑลประชุมว่า
 ด้วยพระบาท ส้มเค็ญ พระปรเมนทร มหามังกุฎ ๗ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จเสด็จสวรรคตเมื่อเวลายาม ๓ บัดนี้แผ่นดินว่างอยู่ การสืบพระบรม
 ราชสันตติวงศ์ ตามราชประเพณี เคยมีมาแต่ก่อนนนี้ เมื่อครั้งพระบาท
 ส้มเค็ญ ๗ พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จะเสด็จเสด็จสวรรคต ได้ทรงมอบ
 ราชสมบัติพระราชมานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช กรมพระราชวังบวร
 ลักษณมังกต คือพระบาทสมเด็จพระ ๗ พระพุทธเลิศหล้านภาลัย ครั้นเมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระ ๗ พระพุทธเลิศหล้านภาลัยจะเสด็จสวรรคต ไม่ได้ทรงสั่งมอบ
 ราชสมบัติ แก่เจ้านาย พระองค์ใด ด้วยอาการพระโรคคัดครั่ง ตั้งไม่ได้
 เสด็จเสด็จพร้อมกันถวายราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระ ๗ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระ ๗ พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวจะเสด็จเสด็จสวรรคต มีรับ
 สั่งสืบ ราชสมบัติ แก่เสนาบดี ตามแต่ จะปรึกษา กัน ให้ เจ้านาย พระองค์ใด
 เป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระบรมวงศานุวงศ์ และเสนาบดีปรึกษากันถวาย
 ราชสมบัติแก่พระบาทสมเด็จพระ ๗ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในครั้งเมื่อพระบาท

(๑) เสนาบดีที่มีตัวอยู่เต็มได้ปรากฏว่าได้อยู่ในที่ประชุม ๓ คน คือ เจ้าพระยา
 ขมราช (แก้ว สิงหนัน) เห็นจะบ่อว เจ้าพระยาธรรมา (บุญศรี ดันสกุลบุรณศรี)
 เจ้าพระยาพลเทพ (หลง) ชราทุพลภาพทั้ง ๒ คน.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรง พระประจวบอยู่ได้มีรับสั่งให้ ทากรรม
 หลวงวงคำวิชาสนธิท เจ้าพระยาศรีวิชัยวงศ์และเจ้าพระยาภูธราภัยเข้าไป
 เฝ้า พระราชทานพระบรมราชานุญาตไว้ ว่าผู้ที่จะดำรงรักษาแผ่นดิน
 ค่อยไปนั้น ให้พระราชวงศ์ค่านวงศ์และข้าราชการปรึกษาหารือ สุดแต่จะ
 เห็นพร้อมกันว่าพระราชวงศ์พระองค์ใดจะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน หรือ
 พระเจ้าลูกยาเธอ พระเจ้าหลานเธอซึ่งทรงพระสติปัญญาชอบรู้อรรถพิสดัง
 ท้องปวงสมควรจะปกป้องสมณพราหมณาจารย์อาณาประชาราษฎร์ได้ ก็
 ใ้ยกพระราชวงศ์พระองค์ใด^{๒๕} เป็นพระเจ้าแผ่นดิน พระองค์ใดทรง
 รั้งเกี่ยว บัดนี้ท่านทั้งหลายทั้งปวงบรรดาอยู่ในที่ประชุมนี้ จะเห็นว่า
 เจ้านายพระองค์ใดสมควรจะเป็นที่พึ่งแก่พระบรมวงศ์ค่านวงศ์ข้าราชการและ
 อาณาประชาราษฎร์ด้วยคุณได้ก็ให้ว่าขึ้นในท่ามกลางประชุมนี้ อย่าได้
 มีความหวาดหวั่นเกรงขาม.

ขณะนั้นพระเจ้าแผ่นดินองยาเธอ กรมหลวงเทเวศร์วิชัยรินทร ซึ่งมิ
 พระชนมายุยิ่งกว่าพระราชวงศ์ค่านวงศ์ทั้งปวง จึงเสด็จลุกคุกพระชงฆ์
 หันพระพักตร์ไปทางข้างตะวันออกประดาน พระหัตถ์ศรีขึ้นใน ท่ามกลาง
 ประชุมว่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระเดชพระคุณ
 ได้ทรงทำนุบำรุงเลี้ยงพระบรมวงศ์ค่านวงศ์และมุขมนตรีผู้ใหญ่ผู้น้อยทั้งปวง
 มาเป็นอันมาก พระคุณเหนืออื่น ไม่มีสิ่งใดจะทดแทนให้ถึงพระคุณได้
 ขอให้ยกสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าจุฬาลงกรณ์ กรมขุนพิริยดิประชานาด
 ซึ่งเป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ขึ้นเป็นพระเจ้าแผ่นดิน เหมือนหนึ่ง
 ได้ทดแทนพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว.

เมื่อกรมหลวงเทเวศร์ ๑ ครีตตั้งนแถว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
 จึ่งถามที่ประชุมเรียงพระองค์เจ้านายแถวเรียงควข้าราชการผู้ใหญ่ แต่ด้วน
 พระถามณะเพาะกรมหมื่นบวรรังษี ๑ พระองค์ด้ยว ถามตั้งแถว
 กรมหลวงวงศา ๑ เม็นคนมา ทุกพระองค์ทุกท่านประถันพระหัตถ์
 แถวประถันมือยกขึ้นรับว่า “ ส้มคว ” เมื่อเห็นชอบพร้อมกันแถว เจ้า
 พระยาศรีสุริยวงศ์จึ่งอาราธนาพระสงฆ์ถัดชยนิโถแถวถวยอติเรก. (๑)

เมื่อประชุมเห็นพร้อมกันว่ ควถวยราชส้มบคแถวส้มแถวเจ้า
 ลูกยาเชอ เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพินิศประษานถ ถัดเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
 จึ่งถัดวถามถ่ไปในที่ประชุมว่ เมื่อพระบาทส้มแถว ๑ พระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวทรงพระประชวรอยู่ถัน ท่านได้กรวมบังคมทูล ๑ ให้ทรงทราบ
 ว่ปริรักษากันจะถวยราชส้มบคแถวส้มแถวเจ้าลูกยาเชอ เจ้าฟ้า ๑
 กรมขุนพินิศประษานถ พระบาทส้มแถว ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 รับถั่งว่ทรงพระวิคคอยู่ ด้วยส้มแถวเจ้าลูกยาเชอ ๑ พระชันษา
 ยังทรงพระเยาว์ จะไม่ทรงสามารถว่ราชการแผ่นดินให้ริมเย็นเป็นสุข
 แถวพระราชวงศานุงค้ำข้ำทูลถะอของฐิต์พระบาท ส้มถนพราหมณาจารย์ถาณา
 ประษาราชฎวไถ่ถั่งส้มคว พระกระแถวที่ทรงพระปริวิคคถันนี้ จะคิคถ่าน
 กันอย่างไว.

(๑) ธรรมเมือมถวยอติเรกถัน พระบาทสมแถว ๑ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ได้ทรงบัญญัติไว้ว่จะถวยถ่เมื่อสมแถวเจ้าแผ่นดินได้ราชภิเชกแถว ยังเป็น
 ประเพณีมัจนทุกถันนี้ การที่ถวยอติเรกในที่ประชุมครั้งถัน เห็นจะเป็นค้วยเจ้าพระยา
 ศรีสุริยวงศ์ไม่ทราบพระราชนิชม แถวกรมหมื่นบวรรังษี ๑ ถี่ไม่ถัดว่ทรงทักถาน.

กรมหลวงเทเวศร์ ๑ ครั้นว่า ขอให้เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ว่าราชการแผ่นดินไปกล่าวสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ ๑ จะทรงผนวชพระ^(๑) เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ถามความชอบแก่ที่ประชุม ก็ให้อนุมัติเห็นสมควรพร้อมกัน เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงว่าส่วนตัวท่านเองนั้นจะรับสนองพระเดชพระคุณโดยเต็มสติปัญญา แต่ในเรื่องการพระราชพิธีต่าง ๆ ท่านไม่สู้เข้าใจ ขอให้เจ้าฟ้า ๑ กรมขุนบัวรามประภักษ์ช่วยในส่วนการพระราชนิเวศด้วย อีกพระองค์หนึ่ง ที่ประชุมก็อนุมัติเห็นชอบด้วย.

เมื่อเสร็จการปรึกษาชนกถวายราชสมบัติแก่สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้า ๑ กรมขุนพิษณุโลกประชานาถแล้ว เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงกล่าวขึ้นอีกว่า แผ่นดินที่ดวงแก้วแต่ก่อน ๆ มา มีพระมหากษัตริย์แล้ว ก็ต้องมีมหาอุปราชฝ่ายหน้าเป็นเยี่ยงอย่างมาทุก ๆ แผ่นดิน ครั้นที่ประชุมจะเห็นควรมีพระมหาอุปราชฝ่ายหน้าด้วยหรือไม่.

กรมหลวงเทเวศร์ว่าชินทรเสด็จลูกคุณพระซึ่งมีประธานพระหัตถ์ดัดจริตขึ้นอีกว่า พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ได้มีพระเดชพระคุณมาแก่พระบรมวงศานุวงศ์และข้าทูลละอองธุลีพระบาทเป็นอันมาก ควรจะคิดถึงพระเดชพระคุณของพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร ยกกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ พระโอรสพระองค์ใหญ่ ขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล ส่นอง

(๑.) คือเมื่อพระชันษาครบ ๒๐ ในบรรดา พ.ศ. ๒๔๑๖ เป็นเวลาที่จะต้องมิผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่ ๕ ปี.

พระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
 รัชกาลที่ ๙ ทรงดำเนินตามแนวทางที่
 พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
 รัชกาลที่ ๙ ได้ทรงปกครองพสกนิกรชาวไทย
 ฝ่ายพระราชวังบวรและคงจะเป็นความยินดีของพสกนิกรทั่วทุกฝ่าย.

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตามที่ประชุมเรียงไปตั้งแต่ก่อน โดยมาก
 รับว่า “สมควร” หรือให้อนุมัติโดยอาการไม่คัดค้าน แต่กรมขุน
 วรจักร ๑ ครั้นนั้นว่า “ผู้ที่จะเป็นตำแหน่งพระราชโองการมีอยู่แล้ว
 ตำแหน่งพระมหาอุปราชควรแต่พระราชโองการจะทรงตั้ง เห็นมีใช้
 กิจของที่ประชุมที่จะเลือกพระมหาอุปราช” เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ชัก
 ใช้กรมขุนวรจักร ๑ ว่าเหตุใดจึงขัดขวาง กรมขุนวรจักร ๑ ทรงชี้แจง
 คืบไปว่า เห็นราชประเพณีเคยมีมาแต่ก่อนอย่างนั้น ครั้นรัชกาลที่ ๓ เมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ประทาน
 สมเด็จพระอนุชาธิราชเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๒ พระ
 บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชาธิราชเป็น
 กรมพระราชวังบวร ถึงรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้า
 อยุ่หัว ก็ทรงตั้งกรมหมื่นศักดิ์พิพัฒน์เป็นกรมพระราชวังบวร มาในรัชกาล
 ที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็ทรงตั้งสมเด็จพระอนุชา
 ธิราชเป็นพระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาภูมิพลอดุลยเดชมหาราช บรมนาถบพิตร
 จึงเห็นว่า มีใช้หน้าที่ของที่ประชุมจะเลือกพระมหาอุปราช เจ้าพระยาศรี
 สุริยวงศ์ขัดเคือง ว่ากล่าวกรมขุนวรจักร ๑ ต่างๆ จนถึงที่สุดทูลถามว่า
 “ที่ไม่ยอมให้นอนอยากจะเป็นเองหรือ” กรมขุนวรจักร ๑ จึงตอบว่า “ถ้า

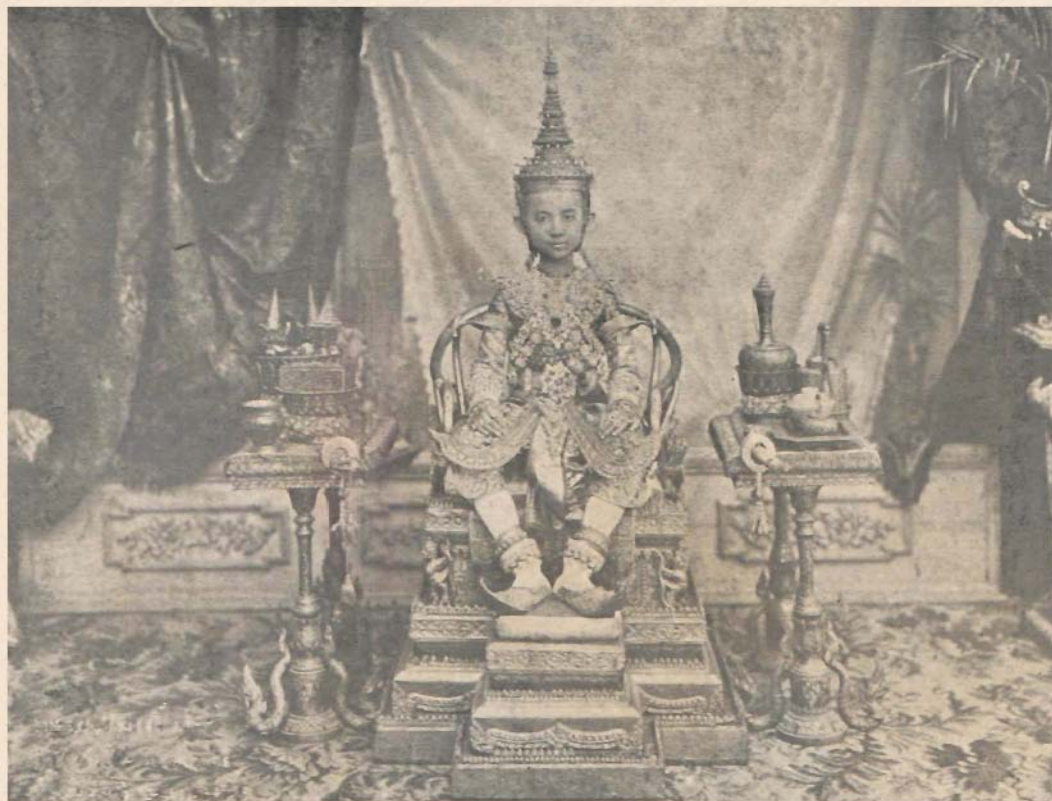
จะให้ยอมก็ต้องยอม” การก็เป็นตกลง เป็นอันที่ประชุมเห็นสมควร
ที่กรมหมื่นนวรวิชัยชาญ จะเป็นกรมพระราชวังบวรสถานมงคล เจ้าพระยา
ศรีสุริยวงศ์จึงอาราธนาให้พระสงฆ์สดุดชยันโตเถระอธิกถกอีกครั้งหนึ่ง (๑)

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์กล่าวในที่ประชุมต่อไปว่า สมเด็จพระเจ้า
มหาเมธา กรมขุนบำราบปรบักษ์ ทรงพระดำริบัญชาอุปฐากการแผ่นดิน
ด้วยได้เคยทำราชการในตำแหน่งกรมวังมาช้านานถึง ๒ แผ่นดิน ขอให้
สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ กรมขุนบำราบปรบักษ์สำเร็จราชการพระคลังมหาสมบัติและ
พระคลังต่าง ๆ และสำเร็จราชการในสถานราชกิจเป็นผู้อุปถัมภ์ ในส่วน
พระองค์พระเจ้าแผ่นดินด้วย ที่ประชุมก็เห็นชอบพร้อมกัน เป็นเสร็จ
การประชุมเวดาราอ ๗ ทุ่มเศษ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จึงให้อาตถกษณ

(๑) เรื่องตอนประชุมถวายราชสมบัติที่กล่าวมานี้ ได้ทูลถามกรมหมื่นราชศักดิ์
สโมสรท่านตรัสเล่าให้ฟัง ด้วยเวลานั้นท่านทรงผนวชเป็นสามเณรได้ประทับอยู่ในที่
ประชุม ทรงจำความที่กล่าวกันในที่ประชุมถนัดละเอียดกว่าจดหมายเหตุที่เจ้าพระยา
ทิพากรวงศ์และเจ้าพระยามหินทรได้จดไว้ เนื้อความก็ไม่เคลื่อนคลาดกัน ความใน
จดหมายเหตุของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ และเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงกล่าวถึงการเลือก
กรมพระราชวังบวรฯ แต่ตอนปลาย ว่าที่ประชุมยอมพร้อมกัน เห็นจะเป็นเพราะแต่ง
หนังสือขึ้นในเวลาซึ่งเกี่ยวข้องกับขงอยู่จึงไม่กล้ากล่าวถึงการที่มีผู้คัดค้าน แต่ท่านผู้หลักผู้
ใหญ่ทั้งเจ้านายและขุนนางผู้อยู่ในที่ประชมนั้น ท่านเล่าเป็นอย่างที่กล่าวมานี้ ทราบด้วย
กันโดยมาก ต่อมาได้ฟังเจ้าพระยาภาณุวงศ์ฯ เล่าเมื่อก่อนจะอสัญกรรมไม่ช้านักอีก
ครั้งหนึ่ง ว่าการเลือกกรมพระราชวังบวรฯ ครั้งนั้น ถ้อยคำที่กรมหลวงเทเวศร์ฯ
ตรัส เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์จดถวาย ให้เจ้าพระยารัตนธิเบศร์ (พุ่ม) แต่ยังเป็นขุน
สมุทโศกรณังเขียนที่พระทวารเมื่อก่อนเวลาประชุม และในเมื่อปรึกษากันนั้น ในข้อจะ
ถวายราชสมบัติแต่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น ยินยอมพร้อมกัน
ด้วยความยินดีจริง แต่เมื่อเลือกพระมหากษัตริย์ ท่านสังเกตผู้ที่อยู่ในที่ประชุมไม่
เห็นชอบโดยมาก ที่ยอมเป็นด้วยกลัวเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์เท่านั้น.

พระรูปสมเด็จพระเจ้าฟ้ามหิตลอดุลยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์
ทรงเครื่องต้นวันสมโภชโสกันต์ ถ่ายเมื่อปีเถาะ พ.ศ. ๒๔๔๖ พระชันษา ๑๓

อภิเษกฤทธิ พระยาอนุชิตชาวมุขัย พระยาศุวรงค์วิชัยวัฒน์ พระยานุราช
 รัตนราชพิพัฒน์ พระยาศรีเสาวราช ท่านเจ้าพระยามุขมนตรี พระยา
 มณฑลเยี่ยมบาท พระยาเสนาภูเบศร์ พระยาศรีวิชัยวรชัย พระยาศุรินทร
 ราชเสน่ และข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยฝ่ายทหารและพลเรือน ทั้งพระพุทธรูป
 และพระราชาณาจักร ประชุมในพระที่นั่งอนันตสมาคมปรึกษาพร้อมกัน
 ว่า พระบาทสมเด็จพระบรมชนกาธิเบศร มหาจักรีบรมราชูปถัมภ์ พระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จ
 สู่สวรรคตแล้ว และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี
 พินิตประชานาถ ทรงกอบไปด้วยพระวิญญูสมบัติปรีชาญาณสุภาพ และทรงพระ
 สติปัญญาพระเมตตาตามหาปรกมอันประเสริฐ สามารถเป็นบรมถำสนุ
 ปถัมภกพระพุทธรูปเสด็จมา สัมควรที่จะดำรงราชสมบัติปกครองพระมหานคร
 ขอบขันธ์เสด็จมา สัมณพราหมณาประชาราษฎร์ให้อยู่เย็นเป็นสุขได้ด้วยพระ
 บุญฤทธิ์มหาบารมีอันถำสนุมา หากผู้จะเสด็จมิได้ จึงกราบทูลอัญเชิญ
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์ อัครราชกุมารี พินิตประชานาถ ขึ้น
 ผ่านพิภพมหิศวรายาธิปัตติ ถวายราชประเพณีสืบศรีสุริยสันติวงศ์ ดำรง
 พิภพมณฑล สกลนคร เทพมหานคร อมรัตนโกสินทร มหิทรโยชยามหา
 ดิลกพนพรรัตนราช มหานครบวรราชธานีบรมมยุ อุดมราชนิเวศมหาสถาน
 อันอำพดด้วยถำมนคประเทศนานา มหาไพมูถยพิศาตราชเจ้าถำมาอาณา
 เขตคัมณฑลทั้งปวง โดยบรรพประเพณีพระมหากษัตริย์ราชเจ้าสืบ ๆ มา”

ในกลางคืนวันนั้น เจ้าพระยาศุวรงค์ตั้งให้ตั้งกองถำมวงที่วัง
 ใหม่เห็นอพระราชวังบวร ฯ อันเป็นที่ประทับกรมหมื่นบวรวิชัยชาญอีก

แห่งหนึ่ง (๑) และตั้งให้เชิญเสด็จพระองค์เจ้าเนตรศักดิ์นางคยุคต กับ พระองค์เจ้าเนตรทิวัดยตาตามนวงษ์ เพื่อจะได้ประคองพระโกษฐ พระบรมศพในกระบวนแห่เมื่อวันรุ่งขึ้น (๒)

ณวันศุกร์ เดือน ๓๓ แรมค่ำ ๓ เจ้าพนักงานจัดเตรียมการตั้งการ พระบรมศพ และเตรียมกระบวนแห่และที่ประดิษฐานพระบรมศพพร้อมเสด็จ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการ ผู้ใหญ่ผู้น้อยประสมพร้อมกันณพระที่นั่ง อนันตสมาคมแต่เวลาดึก เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ จึงให้พระยาสุรวงค์ด้วยตัวนี้ ไปเชิญสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุตนประสาธนาที่พระตำหนัก ล้วนกุหาตาม (๓) ในเวदानนสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ กำหนดยังอ่อนเพลียมาก ด้วยทรงพระประชวรมากกว่าเดือน และเข้าประสูติทรงโคกคดียแรงกล้า ไม่สามารถจะทรงพระราชดำเนินได้ ต้องเชิญเสด็จทรงพระเกาฬหามขนไป

(๑) วังใหม่ที่กล่าวนี้อยู่วิมคลอง โรงใหม่ฝั่งเหนือ ตรงที่สร้างโรงพยาบาลทหารบกบัดนี้.

(๒) พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงจำนงจะให้พระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดัย กับเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ประคองโกษฐพระบรมศพ ได้ดำรงสมเด็จเจ้าอยู่หัว เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพิษณุตนประสาธนาแต่วันแรกทรงพระประชวร ผู้ค้นหา ได้ทราบพระราชประสงค์ไม่ แต่สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ มาประชวรเสียดับชดอดมา การเรื่องนี้จึงมิได้เป็นไปตามพระราชประสงค์ ในเวลานั้นพระเจ้าลูกยาเธอที่โสกันต์แล้ว ทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่ที่๘พระองค์ ที่เลือก ๒ พระองค์ นั้นเพราะพระองค์เจ้ากัณทล บุกต คือกรมหลวงพิชิตปรีชากร เป็นหลานเลี้ยงของเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ ที่สมุหพระ กลาโหม พระองค์เจ้าทิวัดยตา คือกรมหมื่นภูเรศธรรมาธิบดี เป็นหลานตัวเจ้าพระยา ภูธรราชย์ที่สมุหนายก.

(๓) การที่ให้พระยาสุรวงค์ด้วยตัวนี้ไปเชิญเสด็จนั้น ทำตามแบบอย่างครั้งเมื่อพระบาท สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จผ่านภักพ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ เวลานั้นเป็นเจ้าพระยาพระคลัง หัวหน้าข้าราชการทั้งปวง ให้เจ้าพระยาทิพากรวงศ ซึ่งเปนบุตร เวลานั้นเป็นจมนรชามาตย์ ไปเชิญเสด็จที่วัดบวรนิเวศ

จนในพระที่นั่งนงนุศจำรูญที่สร้างพระบรมศพ พอตอดพระเนตรเห็น
 พระบรมศพสมเด็จพระบรมชนกนาถ ได้แต่ยกพระหัตถ์ขึ้นถวายบังคม
 เท้านั้นแตกทรวงล้มนั่งเนไป เจ้านายผู้ใหญ่ซึ่งเสด็จอยู่ที่นั่นกับหมอบ
 ที่ตามเสด็จกำกับเข้าไป ช่วยกันแก้ไขพอพ้นคืนได้ส่งประดุจ แต่พระกำลัง
 ยังอ่อนนักไม่สามารถจะเคลื่อนพระองค์จากเก้าอี้ได้ จึงมีรับสั่งขอให้
 สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าฯ กรมขุนบำราบปรปักษ์ ถวายนำสร้าง
 ทรวงเครื่องพระบรมศพแทนพระองค์ เจ้านายผู้ใหญ่เห็นว่าจะให้สมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ที่นั่นต่อไป เกรงพระอาการประชวรจะกลับกำเริบ
 ขึ้น จึงสั่งให้เชิญเสด็จมายังพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ซึ่งได้จัดห้องใน
 พระฉากข้างด้านตะวันออกไว้เป็นที่ประทับ ระหว่างเวลาที่จะได้ทำการ
 พระราชพิธีบรมราชาภิเษกเฉลิมพระราชสมณเทียร (๑) ทางนั้นเจ้าฟ้าฯ
 กรมขุนบำราบปรปักษ์สร้างนำทรวงเครื่องพระบรมศพ แล้วเชิญลงพระทองเงิน
 แห่พระบรมศพเป็นกระบวรา ออกประดิษฐานมราชกิจ เชิญพระโกษฐ
 ขึ้นตั้งบนพระยานนุศดำลำนาคาน ประกอบพระโกษฐทองใหญ่ มีพระ
 มหาเศวตฉัตรกัน แห่กระบวรใหญ่ไปยังพระที่นั่งสุทไธสน์มหาปราสาท เชิญ
 พระโกษฐพระบรมศพขึ้นประดิษฐานเหนือแว่นฟ้าทองคำ ในมหาปราสาท
 ด้านตะวันตกตั้งเครื่องสูง เครื่องราชูปโภค ตั้งเตียงพระตั้งศพดออภิธรรม
 ๒ เตียง แลรม่านรียงให้มเครื่องประโคมตามอย่างพระบรมศพแต่ก่อน

(๑) สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในรัชกาลที่ ๒ ที่ ๓ ที่ ๔ เวลาจะทำพระราชพิธีบรม
 ราชาภิเษก ก็ประทับที่พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัยเหมือนกัน แต่เมื่อในรัชกาลที่ ๔
 เวลาระหว่างเฉลิมพระราชสมณเทียรถึงเดือนครั้ง จึงปลุกพลับพลาถวายเบนนที่ประทับ
 ที่โรงแสงใน เพื่อให้ทรงสำราญว่าประทับพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย.

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็เสด็จไปถวายบังคมพระบรมศพ และบำเพ็ญพระราชกุศลสนองพระเดชพระคุณด้วยประการต่าง ๆ ทุกวันมา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จเสด็จมณฑลในรัชกาลที่ ๑
 เมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง ตรงกับ วันที่ ๑๗
 ตุลาคม พ.ศ. ๒๓๔๗

เสด็จเสด็จมณฑลราชดำเนิน เมื่อวันพุธ เดือน ๕ ขึ้น ๑๖ ค่ำ ปกฤษ
 พ.ศ. ๒๓๘๔

เสด็จเสด็จสวรรคตเมื่อวันพฤหัสบดี เดือน ๑๑ ขึ้น ๑๕ ค่ำ ปีมะโรง
 พ.ศ. ๒๔๑๑ พระชนมายุ ๖๕ ปี

สถาบันวิทยบริการ

จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ ไสภณพิพรรฒธนากร

ตำบลถนนราชบพิธ จังหวัดพระนคร

วันที่ ๒๘ กันยายน พ.ศ. ๒๔๗๒